

**ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ
ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ (АРА) В УКРАЇНІ У 1921-1923 рр.
У ДЗЕРКАЛІ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ**

Автором статті розглядається і аналізується діяльність АРА (транслітерація з англ. American Relief Administration (Американська організація надання допомоги голодуючим) - АРА) в Україні у південних і східних українських губерніях, що найбільше постраждали від голоду в період 1921-1923 рр.

Діяльність АРА та інших міжнародних організацій з надання допомоги голодуючим (Місія Нансена, Міжнародний єврейський комітет тощо) відкрила *“нову сторінку”* також і у роботі і способі організації радянських спецслужб, адже це був перший досвід зіткнення радянських спецслужб з іноземними організаціями та іноземними спецслужбами у вже радянській країні, на відміну від *“революційного часу”*. Специфіка роботи цих організацій створила певний ряд проблем для радянських спецслужб, що призвело до їх реорганізації на шляху подальшої еволюції.

На жаль, дана тема на сьогодні малодосліджена. Якщо діяльність організацій допомоги голодуючим, в тому числі і АРА, розглядалася в контексті самого голоду 1921-1923 рр. такими авторами як С.В.Кульчицький, О.М.Мовчан, В.І.Марочко [1] та інші, то робіт, що безпосередньо торкаються різних аспектів діяльності АРА, набагато менше. Серед основних, де об'єктом дослідження є діяльність АРА, можна назвати праці Г.Фішера [2] та Т.Макарова [3], присвячені безпосередньо роботі АРА в Україні.

Важливо вказати також на появу нового масиву джерел - розсекречених документів у двотомній *“Справі АРА”*, що були оброблені та каталогізовані автором статті під час роботи у ГДА СБУ. Зазначений корпус документів відкриває нові перспективи дослідження даної теми.

АРА розпочала свою роботу в УСРР раніше, ніж інші організації допомоги голодуючим, а саме наприкінці 1921 - на початку 1922 рр., тобто в той час, коли голод у південних губерніях республіки лютував вже кілька місяців. Відправною точкою для

співпраці між радянським урядом та АРА стала угода укладена у Ризі 14.10.1921 р. Проте ця домовленість стосувалася допомоги голодуючим Поволжжя. Визначити точну дату початку діяльності АРА в Україні є доволі складно у зв'язку з тим, що у республіканській періодиці це питання не висвітлювалось. Архівні документи радянських спецслужб дещо проливають світло на хронологію діяльності АРА в УСРР. Йдеться про Наказ ВУНК від 28.01.1922 р., в якому роз'яснюється суть і форми роботи АРА в Україні [4].

Представники радянських спецслужб були переконані, що разом з допомогою голодуючим США і інші країни спробують створити в УСРР свою шпигунську або принаймні інформаційну мережу, для функціонування якої були доволі непогані перспективи в умовах майже повсюдного невдоволення радянською владою. Спираючись на архівні документи, можна стверджувати, що діяльність АРА та інших організацій допомоги голодуючим від початку 1922 р. перебувала під наглядом ВУНК, а потім - ДПУ УСРР [5].

Офіційно з АРА працювало *“Повноважне представництво при всіх організаціях допомоги голодуючим”* на чолі з Башковичем, а з кінця 1922 р. - Ландером. Представництво здійснювало взаємодію з АРА, служило своєрідним містком для співпраці американської організації з різними наркоматами та державними органами на місцях. Разом з тим *“Повноважне представництво”* було зобов'язане передавати ВУНК всю службову переписку з АРА. Крім того співробітниками ВУНК було завербовано ряд інформаторів у наркоматах та Представництві, щоб отримувати інформацію з альтернативного джерела. Таким чином, всі стосунки АРА з радянськими органами влади опинилися під контролем спецслужб. Але для керівництва ВУНК вживаних заходів виявилось недостатньо, тому було вирішено створити свою інформаційно-агентурну мережу всередині структури АРА.

Документи радянських спецслужб дозволяють відтворити структурну мережу АРА в Україні. Американська організація утворила губернські та повітові відділи для взаємодії з місцевою владою. Очолював організацію в Україні Гаррі Гаррінгтон. Керівником Київського відділення АРА спочатку був Г.Говор, потім його змінив А.Макферсон.

Найбільший харківський відділ АРА нараховував у 1922 р. лише 5 іноземців - керівник відділу Г.Гаррінгтон, його помічник і заступник Е.Каллаген (який надалі стане керівником харківського відділу), лікар Ф.Лассаль, лікар Е.Сербер, та інспектор Дж.Сіверт [6]. Загалом же харківський відділ АРА нараховував більше 100 осіб. Основну роботу в ньому виконували місцеві мешканці - від секретарів, стенографісток, керівників справами і складами до робітників [7].

Показово, що при перегляді анкет можна виявити велику кількість дворян, просто освічених людей на службі у АРА [8]. Як видно з оперативних донесень, набір в АРА людей, потенційно негативно налаштованих до радянської влади, викликали серйозні занепокоєння органів ВУНК. Вже навесні 1922 р. на вимогу Ф.Е.Дзержинського у ВУНК створено одну загальну папку по справі АРА, і заведено окремі справи на кожного співробітника. Надалі вже ДПУ УСРР проводило повторне опитування і анкетування новоприбулих на роботу до АРА.

За короткий час ВУНК швидко змогла провести вербування відповідних людей у організації, розподіливши їх на дві групи - спостерігачі-інформатори та сексоти (від рос. *“секретный сотрудник”*). Аналіз численних виписок з донесень сексотів свідчить, що основну увагу обидві групи приділяли спостереженню за пересуваннями кур'єрів АРА та пошти - цьому присвячено більше 400 виписок з більш як 900 документів, засекречених і внесених у два томи *“Справи АРА”* Центрального відділу ДПУ.

Крім того, ДПУ УСРР прагнуло запобігти збиранню інформації іноземцями про радянську економіку та статистичних даних про господарство УСРР, не допускаючи представників АРА на заводи і фабрики, надаючи їм завідомо фальшиву інформацію [9], в тому числі і стосовно масштабу голоду.

Як свідчать архівні документи, ДПУ спеціально перешкоджало створенню відділів АРА у *“бунтівливих”* грецьких та німецьких колоніях Півдня України, що призводило до несвочасного надання допомоги або смертельних випадків від недоїдання [10].

Діяльність АРА також стала непоганим *“тренувальним полігоном”* для радянських спецслужб, що активно відслідковували, крім іноземців і представників національних меншин також

колишніх учасників білого руху [11]. Зокрема активно ці процеси відбувалися на Донбасі, куди тікали учасники білогвардійського руху, і надалі знаходили роботу на виробництві, розчиняючись серед робітничого люду.

Таким чином, робота АРА, як і робота інших міжнародних організацій допомоги голодуючим була контрольована радянськими спецслужбами в усіх сферах діяльності і розглядалася радянською владою виключно в контексті прикриття діяльності іноземних спецслужб.

---

1. Див.: *Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М.* Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. - К., 1996. - 247 с.; *Кульчицький С.В., Мовчан О.М.* Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні // Історичні зошити. - К., 1993.

2. *Harold H. Fisher.* The famine in soviet Russia, 1919-1923 - the operations of American relief administration. - Ayer Publishing, 1971. - 609 p.

3. *Макаров В.Т., Христофоров В.С.* Новые данные о деятельности американской организации помощи (АРА) в России. - Москва, 2009. Дана робота розглядає діяльність АРА виключно в контексті діяльності спецслужб, причому акцент переноситься майже виключно на діяльність ВУНК-ДПУ.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі - ГДА СБУ). - Ф.13. - Оп.6. - Спр.426. - Т.1. - Арк.70-71.

5. *Макаров В.Т., Христофоров В.С.* Указ. соч.

6. ГДА СБУ. - Ф.13. - Оп.6. - Спр.426. - Т.2. - Арк.142.

7. Там само. - Арк.344.

8. Там само. - Арк.90-96 (анкети).

9. Там само. - Арк.97.

10. Зокрема показова трагедія на хуторі Луговому, описана в донесенні до Маріупільського виконкому Йоганом Зебелем. Державний архів Донецької області. - Ф.2565. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.107.

11. Там само. - Ф.2737. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.25.